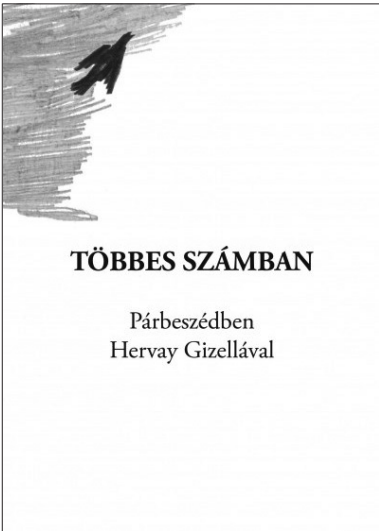


Fazakas Réka

EZ A KÖNYV NEM KÖNYV

„Aki azt hiszi, hogy az irodalom irodalom / az hülye. / Világos. / Ez a könyv nem könyv” – írja Hervay Gizella az 1986-ban megjelenő *Tömondatok* kezdőversében, az *Előszóban*; ugyancsak ezzel a szöveggel indít ötvennyolc évvel később, 2022-ben a *Többes számban* antológia¹. Hervay halálának negyvenedik évfordulóján negyven szerző lép párbeszédkísérletbe a költővel – az első szó joga a Hervayé marad. Nem véletlenül kerülnek ezek a sorok a jelen kritika élére is: pont amiatt találok rendkívül izgalmasnak a Balázs Imre József és Korpa Tamás által szerkesztett kötetet, mert „nem könyv”. Egy olyan irodalom képe sejlik itt fel, ami nem kizárólag a textualitás szintjén, hanem azon túl szerveződik és létezik.

A *Többes számban* többféleképpen is játékba hozza Hervay alakját. A két részre tagolt kötet első, szépirodalmi szövegeket tartalmazó egységében harminchárom szerző gondolja tovább az életmű darabjait, motívumait, alapszituációit. A második rész memoár-részletei a személyes életút egyes epizódjait villantják fel; az értekezések Hervay irodalmi gondolkodásában elfoglalt helyzetére, recepciótörténetére reflektálnak. Ez a heterogén szövegegyüttes felkínál egy olyan értelmezési lehetőséget, ami főként a kötet antológiajellegére fókuszál. Bár elsőre magától értetődőnek (és akár túlontúl kézenfekvőnek) tűnhet ez az interpretáció, segítségével közelebb kerülünk a válogatás irodalmi tétjéhez. Ehhez szüksé-



1 Balázs Imre József, Korpa Tamás (szerk.): *Többes számban. Párbeszédben Hervay Gizellával*, Lector Kiadó, Marosvásárhely, 2022.

ges, hogy röviden más antológiák viszonylatában tekintsünk a *Többes számbanra*.

Az antológiák különbözhetnek egymástól egyrészt abban, mi irányítja a szelekciót, mi képezi a válogatás alapját, másrészt abban, mennyire szoros a kapcsolat az összegyűjtött szövegek közt (egyáltalán célként tételeződik-e, hogy szoros összefüggések álljanak elő). Az írásokat összetarthatja műfajosságuk, témájuk, ideológiájuk, nemzedéki beágyazottságuk, de akár publikálásuk ideje is (gondoljunk csak az előző évek líraterméséből szemezgető *Szép versek* kiadványokra). A *Többes számban* szövegei (ahogyan az alcím is elárulja nekünk) a Hervayval való párbeszéd gesztusa köré szerveződnek – ez a fókusz egyrészt meggátolja azt, hogy beláthatatlanul széttartóvá váljon a kötet, másrészt nem próbálja uniformizálni a különféle alkotásokat (sőt, éppen ez a sokféleség működteti!). Ugyancsak ennek a kötetsszervezőelvnek köszönhetően lép túl a kiadvány a szövegek pusztja egymás mellé helyezésén (a szó szoros értelemben vett könyvszerűsége); olyan interakciós tér képződik meg, amelyben lehetővé válik az irodalom működésének, létmódjának performálása. Ebből kiindulva az elkövetkezőkben a *Többes számbanra* mint performatív antológiára fogok hivatkozni. (A performativitás diskurzusba emelése más antológiák esetén is produktív lehet: egy nemzedéki antológia is tekinthető performatívnak, amennyiben az előző generációkkal való szakítás gesztusát hordozza. Ugyancsak cselekvésértékű lehet egy többnyelvű válogatás vagy egy olyan kötet, ami kisebbségi irodalom szövegeit emeli a nyilvánosság terébe.)

De miben áll voltaképpen a *Többes számban* performatív értéke? Egyrészt abban, hogy az irodalmat nem rögzített szövegek halmazaként, hanem folyamatként láttatja: az irodalmi hagyomány folytonos, alapjaiban lezárhatatlan mozgása tárul fel előttünk. A szerkesztők megjegyzik, hogy az itt látott dialógusok javarésze a kötet nélkül is elkezdődött – saját szerepüket e viszony dokumentálásában és reflexív tételében jelölik ki. „Az a szerencsés helyzet alakult ki, hogy egy életművet nem valamiféle kultusz eszközeivel próbál visszanyerni az utókor, hanem egy szerves alakulástörténetet figyelhetünk” (241) – írja az utószóban Balázs Imre József, akinek Hervay 2003-ban kiadott kismonográfiáját is köszönhetjük; ugyancsak az ő gondozásában jelentek meg 2010-ben Hervay összegyűjtött versei *Az idő körei* címmel. Az

életmű újra és újra történő felfedezését jelzi a Hervay Klub irodalmi kör vagy a Hervay Könyvek sorozat megjelenése is. Az antológia szerzői több generációt is képviselnek, a fiatalabbak közül többen pályakezdésük óta tudatosan kapcsolódnak Hervay lírájához (gondolok itt például Kali Ágnesre vagy Sárkány Tímeára). A *Többes számban* szövegei belépnek egy irodalmi mozgástérbe: a Hervayhoz való kapcsolódásuk révén beépülnek az irodalmi hagyományba, de közben pont ezt a tradíciót alakítják és rendezik újra.

Az alakulástörténet szempontjából különösen izgalmas Láng Orsolya és Gálfalvi György szövege: mindkettő egy olyan átmeneti állapotot ragad meg, amelyben a magánélet irodalomba billen át. Láng *Egy kirakatban lakunk* című verse Hervay és Szilágyi Domokos bukaresti életének egyik epizódját (bolthelyiségben lakás) dolgozza fel. Erre az egy pillanatra fűződik fel egész sorsuk, jóslat-szerűen látjuk a jövő képeit. A szereplők nincsenek megnevezve, életrajzuk ismerete segít beazonosítani őket (no meg egy Szilágyi Domokos idézet). Ahogyan ez a két alak az irodalmi kánon részévé válik, magánéletük képletesen is kirakatba kerül. „mi létezésünk tesszük a kirakattba: íme. / Átláthat rajta bárki. Kitétségünk / otthonteremtő igyekezet.” (108). Gálfalvi a kötet második felében Hervayval való élettársi viszonyáról ír. A visszaemlékezés felvezetőjében abbéli kétségének ad hangot, érdekelhet-e bárkit az ő privát élete: „Abban sem voltam biztos, mások számára mennyire fontos, amiről hallgatok” (191). A személyes emlékek hirtelen irodalomtörténeti tényekként kezdenek funkcionálni.

Emellett a *Többes számban* az irodalmi szövegek hálózatszerű létmódjára is rámutat, és a rámutatás gesztusával egyidőben megcselekszi, performálja ezt: olyan teret hoz létre, ahol a szövegek csomópontok mentén egymáshoz érnek majd újra szétválhatnak, újabb kapcsolódásokat alakítanak ki. „Hogy egy hétfő / hajnalban arra ébredtek, madarak hordták / szét az arcom” (11) – olvassuk André Ferenc *Egy tenyér elágazásai* című ciklusának kezdőversében. A madármotívum gócpontként kezd működni: hozzákapcsolódik Sárkány Tímea gizit megszólító tudod gizijéhez („az én feketerigóm néma lett gizi / (...) nekem nem maradtak szavak a hallgatáshoz” 142) vagy Kovács Újszászy Péter keltetőgépből születő csirkéjének képével a *Taréjfügában*. A kapcsolódási láncot folytathatnánk a Hervay-opus különböző darabjaival. Ha az André-idézetből nem a madármotívumot, hanem a test széthullásának

megragadását emeljük ki (a ciklus más pontokon is erős testi érzetekkel dolgozik), újabb szövegeket kapcsolhatunk hozzá: „Egymásba fonódik a nyelvünk. / A mosolytól felhasad a szánk, / olyan lesz / mint ez a repedés a járdán” (73) – írja György Alida a *Zuhanások* átirataként is olvasható *Globális agorafóbia* című szövegében. Más szövegeknél csomópont lehet az anyaság-árvaság motívuma. „ez a szülőváros holtváros / és egy holtvárosban nem / szól más csak gyászének / azzal ringatlak álomba” (46) – olvassuk Fehér Renátó *Írottkö* szövegében. A születés és halál szétválaszthatatlanul egybeér: „Négyéves kislány-égdarabokat hordunk a fejünk felett / Méhünket születésünk előtt megvámolták” (85)– írja Kali Ágnes. Kiss Noémi prózája egy kutatás áldokumentumait helyezi egymás mellé: Réce Annát 1951-ben elítéli a bíróság gondatlanságból elkövetett emberölés vádjával. Réce Anna védekező beszédjében halott gyermekéről beszél, az anyai szeretet azonban a jog hideg nyelvén szólal meg („Június 1-jén 14 óra 30 perckor megszoptattam Teréz nevű gyermekemet, mely alkalommal tizenöt percig szoptott” 93.).

A szövegek a fejünkben sohasem elszigetelt egységekként léteznek, folyamatosan egymásra rakódnak, átíródnak, váratlan pillanatban törnek felszínre. A textusok egymásba épülésével játszanak is egyes szövegek: Ayhan Gökhan prózaverseiben például a leghétköznapibb cselekvések közé ékelődik be egy-egy Hervay-mondat: „A lakásban jött meg az üzeneted, hogy autóban vagy, dugóban, mész, hogy leteszteljenek. *Nincs más út csak egymás felé.*” (29-30). A dőlttel szedésen kívül más nem jelzi, hogy nem saját sorokról van szó, a mondatok beépülnek a gondolatfolyamba. Visky András *Fényinstallációk Hervay-mondatokra* című kompozíciójában a bibliai tízparancsolat és a *Zuhanások* egyik-másik mondata épül egybe, ezek egyszerre tükrözik vissza és billentik ki egymást.

A kötet illusztrációi szintén az összekapcsolódás komplexitását hordozzák. Mind a negyven szerző szövege előtt egy-egy apró ceruzagesztus áll; ez néha egy satírozás, egy kis kör, egy egyszerű vonal, néha felismerhető alak (madár, levél). Kusztoz Júlia illusztrációit lapozgatás közben egyenként látjuk, a kötet kezdő és utolsó oldalán azonban ezek a képek egymásra rakódnak. Ez a bonyolult tabló elsőre fekete masszának tűnhet, de közelebről nézve kivehetővé válnak a már külön-külön ismert rajzok. Egymás közelségében, együttesen megőriznek valamit

individualitásukból, de egészében véve új hangulatot, jelentést hoznak létre.

Végül, de nem utolsó sorban az antológia a párbeszéd aktusát is performálja. A dialógus több szinten is létrejön: azáltal, hogy a szövegek párbeszédbe kezdenek Hervay életművével, egyúttal közöttük is megképződik ez a viszony. A kötet címe a *Tőmondatok* egyik versét, a *Többes számban* idézi meg: „Többes számban beszélek magamról, / csak többes számban tudok már beszélni magamról, / csak így igaz az életem. / Csak ez igaz, ami a mások életével egybeesik.” A többszólamúság fő mozgatóeleme és szervezőelve a válogatásnak: az eltérő szövegvilágokból rajzolódnak ki közös (másokéval egybeeső, tehát igaz) tapasztalatok.

Az életműhöz való viszony több formában jelentkezik: egyes versek mottójukban vagy dedikációjukkal teremtik meg a kapcsolatot Hervayval, de láttunk már példát vesszorok beépülésére is. Sárkány Tímea *Az ötödik nő* című szövege a költő alakját emeli a szövegvilágba: Hervayt a 20. századi nagy női művészei (Frida Kahlo, Audrey Hepburn, Virginia Woolf, Sylvia Plath) mellé helyezi. Varga László Edgár *Vizek vizek tenger* című verse népdalok és imádságok jegyeit hordozza (rövid sorok, egyszerű rímképlet, sodró ritmus). Egy apró, Szilágyi Domokosra történő utalás („szisz titokzatos volt / jaj nem tudtam: szeret? nem? / ne támassz fel uram / hisz nincs már kit szeretnem” 169) megnyit egy olyan értelmezési lehetőséget, melyben Hervay monológjaként olvashatjuk a szöveget. A versek egy másik csoportja Hervay egy-egy konkrét szövegével lép párbeszédbe. Az antológia felhasználta az *Eső* folyóirat 2020-as Hervay-blokkját, innen kerültek át az *Előszó* átiratai (név szerint Balla Zsófia, Markó Béla, Horváth Benji, Fekete Vince, Szabó T. Anna és Kali Ágnes szövege). Ugyancsak izgalmasok azok a versek, amelyek a Hervay-életmű motívumait, témáit, alapszituációt gondolják tovább. Többször feltör a szorongás és magány érzése. László Noémi verseinek játékos rímszerkezetei ellenpontozzák az erős elszigeteltség érzetét: „Ez a világ a zsigerekből él. / Hiába érted, más nyelven beszél. / Máshova futnak, buknak a szavak. / Másról hallgatnak, másként mondanak” (113). Visszatérő jegy a határon levés, otthontalanság – Osváth Zsuzsánál ez egy kőborkutya fájó szeretetében összpontosul.

Balázs Imre József szerint Hervayt „lecsupaszított és direkt költői nyelve, traumaköltészete, tapasztalatcsomagja” (241) tette az autenticitást kereső kortárs költészet számára fontos hivatkozási ponttá. „A bátorság és a félelem nem feltétlenül magánügy, és bizonyos korokban nem csak alternatíva” (182) – írja Szilágyi Júlia, miközben Hervay verseinek etikai magját járja körül. Hervay számára az irodalom nem az élettől elszakított sziget, hanem komoly felelősségvállalás. Ha az irodalom csak irodalom lenne, önmagába záródna. Ha a *Többes számban* csak egy könyv lenne, önmagába záródna. Ehelyett az antológia bizonyítéka annak, hogy az irodalom mai valóságunkban elfoglalt helye nem elavult kérdés. A *Többes számban* szembeköpése mindazoknak, akik azt hiszik, lehet bátorság nélkül írni és olvasni; szembeköpése mindazoknak, akik azt hiszik, Hervayt el lehet felejteni.



Téli táj, 1926–1928
(pasztell, papír)